

ДО ВИТОКІВ МІЖКОНФЕСІЙНОГО ПОРОЗУМІННЯ ХАЗАР, КАРАЇМІВ І СЛОВ'ЯН НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ДОБИ КИЇВСЬКОЇ ТА ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВ

У статті розглядається історія походження хазар і караїмів Криму та їх релігійних вірувань. Методом порівняльного аналізу автори висловлюють твердження, що хазари походили від скіфів і тюрків, але сповідували талмудичний юдаїзм, а караїми – це нащадки самарян Палестини, які визнавали Закон Мойсея, але не користувалися Талмудом. Мали різні джерела святих текстів: караїми – Самарське П'ятикнижжя (варіант J), хозари – Старий Заповіт (ТаНаХ: J, E, P, D, Chr). Обидва народи належать до яфетичної традиції та індоєвропейської групи мов.

Така ментальна риса хазар, слов'ян і караїмів, як віротерпимість – одна з причин релігійного порозуміння в Хазарії, на Русі та в Галицько-Волинській державі.

Другою причиною порозуміння на українських землях була схильність слов'ян (землеробство), юдеїв, хозар і караїмів (торгівля) до різних сфер економічної діяльності, де вони доповнювали одні одних.

Ключові слова: *витоки міжконфесійного порозуміння, хазари й караїми – нащадки Яфета, юдеї і вірмени – нащадки Сима, слов'яни, ментальність народів, різна соціально-економічна діяльність народів, юдаїзм (Старий Заповіт і Талмуд), караїзм (Самарське П'ятикнижжя), Київська й Галицько-Волинська держави.*

Питання міжконфесійного порозуміння завжди було проблемою багатьох держав, і для молодого Української держави вона має важливе значення, оскільки є фактором стабілізації і спокою, а тому було предметом розгляду як у суто науковій площині¹, так і в науково-практичній². Але щоб досягнути миру у відносинах між народами, деколи замало лише правової гарантії³ для його існування, іноді потрібні конкретні практичні кроки.

В історії народів, що жили на території України протягом останніх двох тисяч років, було багато випадків непорозумінь, але існували приклади міжрелігійного порозуміння не тільки на побутовому рівні, але й на державному. Вивчення необхідного досвіду міжконфесійного порозуміння в минулому не лише на законодавчому рівні, а й на рівні практичної діяльності допоможе використати його сьогодні чи в майбутньому.

Період формування Київської держави, тобто історію народів, що жили на території українських земель та їх сусідів, вивчало багато дослідників, однак питання міжнаціонального та міжрелігійного порозуміння східних слов'ян, хозар, юдеїв і мусульман розглядають у своїх публікаціях В.Єленський, Ю.Полканов⁴, В.Крюков⁵, фіксуючи факт існування віротерпимості на українсько-хазарських та кримських територіях у певний історичний період, але не пояснюючи витоки чи причини такого релігійного феномену.

Щоб зрозуміти витоки міжконфесійного порозуміння на українських землях доби Київської та Галицько-Волинської держав, варто проаналізувати всю історичну обстановку, що склалася на українських землях протягом I–XIV століть, що й буде об'єктом нашого дослідження, а предметом – стан міжрелігійних відносини, що склалися між народами, які мешкали тут у IV–XIV сторіччях.

Метою статті є виділення факторів, що посприяли чи перешкождали міжконфесійному порозумінню в минулі часи.

Завдання дослідження: 1) з'ясувати, які з народів, що проживали на території українських земель, були схильні до міжрелігійного миру; 2) визначити, які фактори впливали на досягнення міжконфесійного порозуміння.

З погляду історичного варто нагадати, що на початку I тис. н. е. на території українських земель відбулося багато історичних подій, що могли вплинути на релігійні вірування народів, котрі тут проживали. До середини IV ст. тут ще існувало об'єднання скитів, що вислали свого митрополита на I Вселенський собор 325 р., а в середині того ж сторіччя на території сучасних українських земель уже існувала велика й могутня Готська держава короля Германаріха (350–375)⁶, якої панічно боялися греки Візантії, адже вона була християнською (проте прихильницею Арія), але загрожувала імперії. Вона давала релігійну стабілізацію цим землям у II–IV сторіччях. Проте навала гунів на південноукраїнські землі, яка поширилась і на європейську територію, призвела до порушення політичного й релігійного балансу, оскільки гуни не були християнами, а належали до тюрків-язичників. Після переходу скито-гунів далі на Захід (IV–V ст.) на південноукраїнських землях залишається частина слов'ян, частина готів, а на східноукраїнській землі поступово проникають тюрксько-скитські племена – хозари й булгари. І вже на VI–IX ст. хозари й булгари разом з іншими тюркськими племенами замикають на себе чорноморсько-каспійські торгові ворота в Середню й Центральну Азію. Створюється певна релігійно-політична стабілізація, бо, за дослідженнями В.А.Бердинських, І.А.Гагіна, О.Тортіки⁷, на території Хазарії поширилися три монотеїстичні релігії: християнство, юдаїзм, іслам і, за спеціальним дослідженням В.Крюкова⁸, існувала певна релігійна віротерпимість, яка проявлялася в праві кожного етносу сповідувати ту релігію, яку він визнав раніше, і толерантності до іноземців, котрі жили, осідали чи торгували на території каганату.

Хазарський каганат зазнавав багатьох завоювань зі сходу та заходу, але київські кагани Святослав Завойовник і Володимир Великий довели свою місію з приєднання хозар до складу Київської Русі й з X ст. каганат, як окрема держава, перестає існувати. Хозари в усій їх релігійній різноманітності розселяються по території Київської держави.

Складніша була ситуація в Криму, оскільки землі Північного Причорномор'я мали стратегічний характер і багато іноземних держав протягом I–XX століть намагалися їх або колонізувати, або завоювати, про що яскраво свідчать кордони держав Криму в XIV ст. (додатки, карта А).

Є розбіжності в дослідників історії народів Північного Причорномор'я та народів Криму щодо походження двох народів, яких відносять до аврамічних релігій, а саме – хазар і караїмів.

Щоб з'ясувати зазначену проблему, слід провести порівняльний аналіз їх походження, джерельних даних, релігійних вірувань та етнічних особливостей.

Уважний аналіз джерел стосовно походження хозар та історії виникнення Хозарського каганату між Меотидою (Азовським морем) і Каспієм показує, що вони належать до народів або тюркського, або фінно-угорського походження (сам пех Йосиф у листі юдейському рабину до Іспанії підкреслює, що вони за походженням є нащадками Яфета (тобто індо-арійської мовної групи, а не нащадками Сима – семітами)⁹.

Іноземні джерела (візантійські – Агафія Мірінейського (536–582) “Про царювання Юстиніана”¹⁰; вірменські – хроніка “Ашхарацуйц” із VII ст.¹¹; сирійські – “Хроніка” Михайла Сирійця (1126–1199))¹² про походження тюркських народів, що осіли на землях Передкавказзя і Прикаспію, одноголосно стверджують, що вони раніше жили на землях Центральної Азії десь у долинах між горами Памір, Тянь-Шань і Гіндукуш.

А патріарх Сирійської церкви в 1166–1199 рр. Михайло Сирієць (відомий також як Михайло Великий, 1126–1199) автор всесвітньо відомої “Хроніки”, написаної сирійською мовою, передає розповідь про розселення тюркських народів, що вийшли від гори Імаон в Азії й дійшли до р. Танаїс (сучасна р. Дон): “У той час три брати з Внутрішньої Скитії вели із собою 30 тис. скитів і за шістьдесят днів пройшли шлях від гори Імаона. Вони йшли зимової пори, щоб знаходити воду, і досягли Танаїсу й моря Понтійського (Чорного). Коли досягнули кордонів ромеїв, один із них на ім’я Булгаріос узяв із собою 10 тис. чоловіків і відокремився від своїх братів. Він пересік річку Танаїс і пішов до Дунаю, де він впадає в Понтійське море, і вислав (своїх представників) до Маврікія з проханням дати йому область, щоб оселитися в ній і бути помічниками ромеїв. Імператор надав їм Дакію, Верхню й Нижню Мезію... Вони оселилися там і стали охороною для ромеїв. І ромеї стали називати їх болгарами...”

Два інші брати прийшли в країну аланів, яку називали Барсілія (Буртасія) і міста якої були побудовані ромеями, наприклад, Каспій, який назвали ворота Траяна (Дербент). Болгари й пугури, що населяли ці краї, у старі часи були тюрками. Коли іноземці почали правити цією країною, їх іменували хозарами по імені старшого з братів, якого звали Хазаріг (Казаріг)”¹³.

Візантійський адвокат історик Агафій Мірінейський, описуючи напад хана Забергана 558 р. на Візантію, стверджує, що гуно-булгари, які колись жили в Азії за Імейською горою, називалися раніше гунами або скитами, а вже в VI сторіччі живуть у тій частині Меотидського (Азовського) озера, яка повернута до сходу (див. карту Б)¹⁴. Самі ж хозари вважали себе родичами з уграми, аварами, гузами, барсілами (буртасами. – *Авт.*), саварами, що підтверджує сам пех Йосиф у листах до іспанського рабина Хасдая ібн Шапрута. За мовою хозари були близькі до болгар, що підтверджує письменник X ст. Істахрі: “Мова болгар подібна до мови хозар”¹⁵. Ми знаємо, що фінно-угорські племена мали велику схильність до державних утворень, бо саме вони першими створили їх після розпаду імперії тюрків.

А вже протягом VII–X ст. хазари розселилися й приєднали слов’янські землі до своєї держави аж до Дніпра та Волги, посунувши фінно-угорські племена на північ від Волги, про що свідчить мапа (карта В).

Порівняльний аналіз листів царя Йосипа (954–961)¹⁶ зі свідченнями іноземних мандрівників¹⁷ і християнських ченців (бл. 864 р. – перша згадка західноєвропейських хронік про юдаїзм у хазар монаха Християна зі Ставелло)¹⁸ підтверджують, що хозари прийняли Закон Мойсея (тобто, юдаїзм) у його класичному варіанті, бо Головний юдейський рабин з Кордови Хасдай ібн Шапрут уважав їх юдеями-талмудистами¹⁹. Як показує вивчення їх політичної системи, управління державою в Хозарському каганаті здійснювалося так само, як у стародавній Шумерії, а згодом Палестині на кінець I ст. до н. е., а саме: в Юдеї та Хазарії існували дві влади – політична – на чолі з пехом, *яка була спадковою* і передавалася до найстаршого із синів пеха (монарха), і духовна – на чолі з Великим каганом, *яка була виборною*. Після смерті пеха Великий каган мав найвищу духовну й політичну владу в державі до моменту затвердження нового пеха окремим політичним документом, що визнавав владу нового пеха, яка була спадковою. Але новий пех, влада якого була спадковою й визнаною Великим каганом, мав право життя і смерті над каганом, з рук якого отримував документ про затвердження його спадкової влади. Якщо каган не влаштував нововизнаного пеха, той міг його стратити чи усунути з посади. Така сама ситуація існувала й в Юдеї, бо тільки Ірод Великий (+4 до н. е.) стратив (спалив на вогнищі) кількох первосвящеників. В окремих

випадках (через релігійні причини чи злочини) Великий каган міг стратити пеха – очільника політичної влади, передавши владу найстаршому з його синів²⁰.

Деякі дослідники, зокрема Іван Кузич-Березовський²¹, слушно зауважують, що караїми з Криму мали вплив на хазар, оскільки їхні релігійні діячі називаються однаково – кагани.

Зрозуміло, що для вивчення особливостей історичної долі караїмів у Криму мусимо з'ясувати їх походження, історію народу й етнографію. Самі ж караїми²² ведуть своє походження від населення Палестини, що жило там на момент завоювання Північного царства – Ізраїлю – та взяття його столиці м. Самарія в 721 р. до н. е. асирійським царем Саргоном II (722–705). Дослідження історії народів Палестини підтверджує, що в II тис. до н. е., коли семітські племена Авраама прийшли з міста Уру Халдейського (Месопотамії) до Ханаану (Палестини), вони застали тут землеробські племена (амари-амореї, сірі самари, моави, кінари), котрі переселилися сюди в різний час із Північного Причорномор'я ще в IV–III тис. до н. е. й осіли в землях Північної Палестини, заснувавши багато поселень. Це були нащадки аріїв-трипільців²³.

Коли в середині XIII ст. до н. е. племена юдеїв вийшли з Єгипту на чолі з Мойсеєм і повернулися назад до Обіцяної землі, то застали там частину нащадків аріїв-трипільців. Після створення імперії Соломона населення Північної Палестини входило до складу його держави, яка після його смерті 921 р. до н. е. розпалася за етнічними ознаками на Північне царство, де жили переважно індо-арійські племена, і називалася Ізраїль зі столицею Самарія, і Південне царство, де жили в основному юдеї, і називалася Юдея зі столицею Єрусалим. Ще за життя царя Соломона (1015–975 рр. до н. е.) він зібрав усіх учених-книжників, які здійснили впорядкування першого варіанта (J) Старого Завіту (усіх є п'ять – J, E, P, D, Chr) саме на території Північного царства. Цей текст, очевидно, і є самарським П'ятикнижжям (з 1616 р. відоме сучасним ученим). Адже дослідники самарського П'ятикнижжя²⁴ і Тори²⁵ наголошують, що воно старіше за часом запису від Тори й тексти датуються I варіантом J, у якому, крім книг Мойсея, могла бути лишень книга Ісуса Навина, бо наступні книги були записані пізніше, як історичні події описані в них (тобто розпад царства Соломона та полон).

Царства Північне (Ізраїль) і Південне (Юдея) у Палестині мали відмінну історію й у різний час були завойовані.

Ізраїльське царство зберігало незалежність (в останні роки в союзі з Єгиптом) до 722 р. до н. е., захищаючись протягом 724–722/721 років до н. е. й утримуючи трирічну облогу (II Цар. 18: 10)²⁶ асирійського царя Салманасара IV (727–722 рр. до н. е.), який помер під час блокади столиці Північного царства м. Самарія. Як тільки вороги відступили й облогу було тимчасово знято, самаряни кинулися поповнювати продовольчі запаси, але в цей час несподівано налетіли війська нового асирійського царя Саргона II (722–705), який узяв виснажене й не приготовлене до нової блокади місто Самарія²⁷. Цей факт підтвердили археологи, котрі 1842 р. знайшли асирійський клинописний опис цієї події, де сказано, що Саргон II вивів у полон 27 900 жителів столиці та “заселив їхній край людьми з інших країв”, зокрема з Межиріччя. Це були племена кутиїв²⁸.

Юдея зі столичним містом Єрусалим була завойована (II Цар. 25: 3) вавилонським царем Навуходоносором II (604–561 рр. до н. е.) у 586 р. до н. е. (тобто пізніше) і населення столиці та околиць було виведено у т. зв. вавилонський полон²⁹: юдеї займали всі важливі державні пости у Вавилонському царстві, але не мали права повертатися до Єрусалиму. А на південь Палестини було переселено частину шумерів із Вавилонії.

Як стверджує біблійна книга I Царів (I Цар. 12: 28–33), після поділу імперії Соломона на Північне й Південне царства жителі півночі знову повернулися до язичництва,

поклоняючись золотому тільцю – тотему всіх індо-арійських народів – у своєму храмі. Але все ж культ одного Бога в Ізраїлі зберігся, бо коли в V ст. до н. е. частина населення Південного царства – Юдеї – повернулася з вавилонської неволі на чолі з князем Зоровавелем, первосвященником Езрою і книжником Неємією, то застали самарян, що вже розмовляли арамейською мовою, визнавали культ одного Бога, але молилися на г. Геразім (зимова гора. – *Авт.*), де побудували храм, у якому ще стояли статуї трьом самарянським богам – Небо, Яві й Туранові³⁰. Книги Езри й Неємії підтверджують, що саме самаряни, очолювані Манасією (Санавалом Хоронітом – уточ. Й. Флавія), якого юдеї вважали грішником, зібрали гроші, щоб допомогти юдеям у відбудові Єрусалимського храму й уникнути релігійного конфлікту³¹. Імовірно, що покайнна молитва Манасії, яка використовується у святвечірній литії в українському християнському обряді й походить з глибини віків Кирило-Методіївського обряду, належить саме йому.

Другий конфлікт самарян та юдеїв так і не знайшов мирного вирішення. У 109 р. до н. е. син Симона Макавейського правитель Юдеї Іван-Гіркан I напав на Самарію, приєднав цю область до Юдеї, зруйнувавши при цьому геразімський храм самарян і місто доценту, яке згодом Ірод Великий відбудував уже як м. Себастія³². Це ще більше посилювало ворожнечу між самарянами та юдеями. Частина самарян ще в II ст. до н. е. переселилася на лівий берег р. Йордан у Десятимістя й на горі Небо збудувала собі новий храм (тепер це м. Наблус або Набулюс)³³. Більшість самарян продовжувала жити в Самарії, дотримуючись своїх релігійних традицій.

У I ст. н. е. самаряни та юдеї продовжували ворогувати. Юдеї їх вважали етнічно й релігійно чужинцями, про що свідчить в Євангеліях притча Ісуса Христа про доброго самарянина (Лк. 10: 25–37) і зцілення десятиох прокажених (Лк. 17:11–19), які також виділяють різні ментальні риси самарян та юдеїв. Коли Христа було розіп'ято за згодою Понтія Пилата (26–35 рр.), то саме самаряни подали скаргу до римського сенату, що він “безпідставно стратив їхнього пророка”, і Пилата викликано на суд до Риму, де його 35 р. н. е. було позбавлено посади й відправлено на заслання. У час Юдейської війни в Палестині (69–71 рр. н. е.) самаряни та юдеї піднімали повстання окремо й порізному змушені були втікати від переслідувань римської влади. Юдеї втікали до Вавилону та Єгипту, а згодом були виселені в Алжир. Самаряни – до Малої Азії, де жила частина колишніх трипільців-аріїв, а пізніше ще менша частина повернулася назад до Північного Причорномор'я, звідки колись прибули їхні предки.

Про це свідчать багато факторів, зокрема, наявність самого самарського П'ятикнижжя, віднайденого для дослідників у 1616 році³⁴, порівняльний аналіз якого показує, що з юдейською Торою³⁵ вони мають ряд відмінностей. Крім того, у своєму релігійному культі самаряни використовували з Біблії лише тексти Старого Заповіту (найбільше П'ятикнижжя, яке називали Закон), але не визнавали Талмуду – *коментарів до Святого Письма*. Адже юдейські коментарі до Біблії – *Мішна, Гемара* – почали складатися саме тоді, коли юдеї повернулися з вавилонського полону на територію Палестини й зіткнулися з проблемою, що їхнє молоде покоління не може читати всіх текстів Старого Заповіту в суботу. Дослідникам Біблії відомо, що частина старозавітних текстів була написана арамейською мовою, а юдеї, поворотці з Вавилону, говорили вже на халдейському семітському діалекті. Якщо б арамейська мова належала до семітської групи мов, то за 75 років полону мова не могла б так сильно змінитися, щоб її не розуміли носії цієї мови, але якщо арамейська мова – це мова трипільців-аріїв³⁶, тобто самарян, і вона змінилася, то семітське населення не могло її зрозуміти й мусило використовувати коментарі (Талмуд) і правки (Таргуми) щодо арамейських текстів.

Звідси зрозуміло, чому переклад книг Старого Заповіту з давньоєврейської й арамейської мов грецькою, здійснений бл. 285 р. до н. е. в Олександрії при сприянні Птолемея II Філадельфа (285–246 до н. е.), було відкинуто при формуванні у 80–100 рр. н. е. юдейського Палестинського канону (ТаНаХ), бо переклад Сімдесятьох (LXX) або Семптуагінта грецькою мовою здійснювався 70 перекладачами з текстів самарського П'ятикнижжя, а не з юдейської Тори.

Усі ці факти, як і тексти Нового Заповіту, констатують, що юдеї й самаряни були різними народами за походженням.

Коли самаряни опинилися в Криму, то вони тут мали християнське оточення (протягом I–IV ст.): Рим і Візантія висилали сюди перших християн. Звідси також пояснюються такі факти: учені-лінгвісти відмічають схожість арамейського, фінікійського й глаголичного алфавітів між собою особливо в писемних текстах у Криму; дослідники³⁷ й сам каган караїмів Сергій Шаптал³⁸ фіксують подібність музичного співу в богослужіннях караїмів і східного християнського обряду; використання *караїмами*, як і *самарянами*, лише *П'ятикнижжя Мойсея* та *книги Ісуса Навина* (J)³⁹; сказане вище може пояснити також наявність покаянної молитви Манасії, що був очільником самарян у V ст. до н. е., в українському християнському обряді, що за походженням є руським, але Кирило-Методіївського впровадження⁴⁰.

Використовуючи метод порівняльного аналізу, можна з упевненістю сказати, що *зовнішні антропологічні риси й одяг самарян*, що досі живуть у Палестині, і *кримських караїмів зовсім тотожні*, і це підтверджують зображення (мал. 1, 2, 3), подані нижче. Водночас вигляд головних уборів (ковпаки) у релігійних старійшин самарян (мал. 3) абсолютно тотожний головним уборам, які носять єпископи Ассирійської католицької апостольської церкви Сходу, що існує на території давнього Межиріччя (Іраку), Ірану, Афганістану⁴¹.

Мал. 1. Караїми в традиційному одязі. XIX століття [41]

Мал. 2. Самаряни на г. Геразім під час відзначення свята Шавуот, 2006 р. [41]

Мал. 3. Караїми Галича. Фото.

// www.caraimica.org/http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/11/1/60399//05.10.2013.22:57

Щоб до кінця відповісти на запитання, якими ж були витоки міжконфесійного порозуміння в Хазарії та в Русі, а згодом у Галицько-Волинській державі, кількома штрихами зупинимося на таких проблемах:

а) чому хазари – народ скито-тюркського походження, – прийнявши Закон Мойсеїв серед своєї верхівки, не впровадили його поміж населення, що платило їм данину;

б) які фактори вплинули на те, що згодом у Київській і Галицько-Волинській державах мирно проживали християни, юдеї, караїми, хазари, вірмени та представники інших релігійних вірувань.

Правових документів про те, як регулювалися релігійні відносини в Хазарському каганаті, до нас не дійшло. Сьогодні відомі лише описи очевидців⁴², в основному мусульманських мандрівників і місіонерів, які намагалися поширити іслам на цю територію, про те, що в каганаті мирно співіснують три релігії: юдаїзм, християнство, іслам. Але якщо з джерел випливає, що юдаїзм сповідувала переважно хазарська державно-релігійна верхівка⁴³, то чому вона не поширила цю релігію на всі території, куди простягалися її впливи? Знаємо, що такі намагання були. Про це свідчать хоча б повідомлення про антихазарське повстання 787–791 рр. у Кримській Готії під проводом єпископа Івана, яке було придушене⁴⁴, а єпископ кинутий до в'язниці, та арабських мандрівників, котрі перебували в Хазарії⁴⁵, і хазарського царя Йосипа про те, що в часи кагана Булана хазари прийняли юдаїзм, але на території каганату були міжрелігійні війни⁴⁶.

У 860 р. до Константинополя прибуло посольство з Хазарії з проханням дати проповідника, який би пояснив їм основи християнської віри, і туди було вислано Костянтина-Кирила Філософа з відповідним супроводом десь у 861–862 роках. Костянтин спочатку приплив до Херсонеса (Корсуня). Тут він ознайомився з існуванням руського християнського обряду, який згодом стане відомим як кирило-методіївський і дістане благословення папи на своє існування, і раннім перекладом богослужбових книг давньоруською мовою⁴⁷. У Херсонесі Кирило не проповідував основ християнства, а лише добре вивчив руський християнський обряд. Із міста Корсуня Кирило Філософ відплив до хазарської столиці Ітіль, де детально пояснив хазарам основи християнства, що викликало в кагана подяку до нього. Дорогою назад займався місіонерською діяльністю, охрестивши жителів хазарського міста Фулли.

Із подорожі Кирила Філософа до м. Ітіль випливає багато запитань, що стосуються християнізації різних руських племен, котрі проживали на українських землях і платили хазарам данину. Відомо, що Костянтин-Кирило був місіонером-ченцем, якщо Причорномор'я не було християнізоване, то чому він ні тут, ні на інших землях Русі не проповідує християнство? Очевидно, тому, що, за даними юдейських хронік, які велися товариством “Таємна сила”, Русь була християнською ще з VIII сторіччя⁴⁸.

Але коли врахувати, що візантійський імператор Михайло Вірменин (842–867) усунув незаконно з посади Константинопольського патріарха Ігнатія Рангаве (798/799 – 23.X.877), що був сином візантійського імператора Михаїла I Рангаве (811–813), і призначив у 858 р. патріархом Фотія (бл. 820–890), який був хазаром за походженням⁴⁹, то можна припустити, що місія Кирила мала й політичний характер. Відомо, що хазари часто укладали політичні союзи, скріплюючи їх або династичними шлюбами, як у випадку з візантійським імператором Львом Ісавром (717–741), котрий у 732 р. одружив свого сина Константина V Копроніма (741–775) з дочкою (чи сестрою) хазарського кагана, яку звали Чічак (Квітка), а після хрещення – Ірина, і була матір'ю візантійського імператора Лева IV Хазара (775–780)⁵⁰, або дипломатичними посольствами як Кирила Філософа.

Саме після хазарського посольства Кирила Константинопольський патріарх Фотій у своєму окружному посольстві до інших східних патріархів повідомляє християнський світ, що “навіть войовничі руси прийняли християнство”. Дипломатичною можна вважати подорож Кирила до Криму та Хазарії і з тієї причини, що в Криму (за грецькими джерелами) уже із 650 року існувала митрополія, підпорядкована Константинопольському патріархату. Звідси зрозуміло, звідки в Херсонесі (Корсуні) у IX ст. уже існували

“богослужбові книги, писані руськими письменами”, як наголошує “Житіє святого Кирила” і підтверджує “Літопис попа Дукляна”, і через що більшість слов’ян уже знали християнство (археологічні розкопки на Полтавщині підтверджують, що вже в VI ст. тут існувало християнство)⁵¹. Оскільки християни платили дань хазарам, що знали Тору, то Закон Мойсея вимагав від хазар дотримуватись якогось правового поля. Можна припустити, що на це вплинули два фактори: ментальність самих хазар (про що йтиметься далі) і їх знайомство із Законом Мойсея. Закон Мойсея передбачав інакше ставлення до язичників як до визнавців одного Бога. Християни вірили в одного Бога, але складність розуміння Пресвятої Трійці заважала юдеям трактувати християн монотеїстами. Самі ж християни наголошували хазарам, що вони вірять в одного Бога (це підтверджують й арабські хроніки)⁵². Для хазар дуже важливо було мати стабілізацію в тилу, де їхні володіння на заході доходили до Києва й звідки вони мали стабільне забезпечення збіжжям, тому що самі землеробством не займалися, а мусили попере-мінно воювати то з арабами, то з Візантією. Тому “хазарська місія Кирила-Константи-на” могла допомогти їм вирішити це непросте завдання, бо самих хазар було набагато менше від давньоруських племен, котрі їм платили данину (шкурами звірів). Очевидно, що християнізація слов’ян зайшла досить далеко, і вони вимагали своєї ієрархії, бо обидва візантійські патріархи хазар Фотій і грек Ігнатій у своїх щоденниках фіксують, що вислали до русів архієпископа (тобто митрополита, якого висилають для завер-шення християнської ієрархії), і руси його прийняли⁵³.

Звідси зрозуміло, що учень хазара Фотія Костянтин добре пояснив для кагана й пеха суть монотеїзму християн з їх визнанням Пресвятої Трійці, бо слов’яни платили податок, торгуючи в Ітілі (за даними арабських хронік) як монотеїсти. Можливо, що хазари таким чином намагалися знайти порозуміння зі слов’янами, щоб зробити їх своїми союзниками.

Зрештою, “хазарська місія” Кирила-Костянтина підтвердила ще один дуже цікавий факт: ментальність хазар, які були змішаним народом тюрків і скитів⁵⁴, відрізня-лася від ментальності греків чи арабів. Їх намагання детально розібратися в релігійних ситуаціях свідчить, що вони терпимо ставилися до іновірців. Прикладом може бути не лишень існування трьох релігій на території Хазарського каганату, але й інші більш вагомні події в історії східного християнства. Ми вже згадували, що в 732 р. хазарський каган видав принцесу Чічак (у хрещенні – Ірину) за візантійського принца Константи-на V Копроніма. Саме вона, візантійська імператриця Ірина (797–802), звернулася до Константинопольського патріарха Тарасія з проханням припинити іконоборчі війни, що шкодили Візантії, котрий, у свою чергу, звернувся до папи Андріана I (772–795) з проханням скликати собор 787 р., що дістав назву VII Вселенського, і вирішити проб-лему іконоборства й ідолопоклонства. Собор прийняв рішення, які імператриця згодом упровадила в життя.

Звідси стає зрозумілим, що хоч хазари й караїми пройшли тривалий шлях, поки знову опинилися на європейських землях, і в різний час ознайомилися з релігійними віруваннями юдеїв, їхня ментальність дала їм різний підхід до сприйняття віри в одного Бога.

Ми свідомо оминаємо проблему двовладдя (каган і пех) у Хазарському каганаті як одну з причин занепаду держави, але сам факт існування однакового політичного дво-владдя в Шумерії, Хазарії та Юдеї ще раз свідчить про те, що хазари жили поблизу Ме-сопотамії, де існувало таке ж двовладдя жерців і лугалів у політеїстичному суспільстві, але прийняли класичну форму релігійного юдаїзму (у монотеїстичному варіанті), збе-рігши двовладдя.

Коли згодом Святослав Завойовник підірвав основи Хазарського каганату, а Володимир Великий розселив хазар по давньоруських землях, їх релігійна окремішність не заважала їм терпимо ставитися до представників інших релігій⁵⁵. Це ж саме стосується й кримських караїмів, яких доля розкидала в різні сторони Київської держави. Але після занепаду Київської Русі вірмен, що є семітами за походженням, але християнами за віруванням, караїмів, хазар, юдеїв можна було зустріти й у Галицько-Волинській державі, куди за короля Данила Галицького їм було дозволено селитися⁵⁶ і де вони мали спокійне толерантне ставлення і з боку королівської влади, і з боку місцевого населення. На жаль, доля галицьких караїмів, як і караїмів в інших країнах, склалася трагічно (тобто катастрофічно зменшилася кількість їхнього населення) через їх традицію одруження тільки із чоловіками одного коліна, що стало неможливим у ХХ ст. унаслідок війни та закритості радянського суспільства.

Підсумовуючи, можемо наголосити, що причин такого мирного співіснування було декілька. По-перше, усі названі вище народи (вірмени, хазари, караїми, юдеї) були добрими організаторами торгівлі чи ремесел, що сприяло розвитку міст, але самі вони майже ніколи не займалися землеробством, а тому з руським населенням цих земель вони знаходили суто господарське порозуміння (обмін товарів з торгівлі на с.-г. продукти)⁵⁷.

Усі іноземці, які прибували на давньоруські землі, відмічали толерантне ставлення до іновірців та іноземців як одну з ментальних рис східних слов'ян⁵⁸. Вона й стала другою причиною того, що на руських землях аж до середини XIV ст. у галицько-волинських містах і селах мирно проживали хазари, вірмени, юдеї, караїми.

ДОДАТКИ

Карта А

Поселення волзьких булгар до ~ 650 р. [14]

Хазарський каганат у 650–969 роках [11]

Хазарська Атлантида – колиска кримських караїмів?

Протоіерей Олег Скарп / http://otrok-ua.ru/ua/sections/art/show/khazaraskaja_atlantida_kolybel_krymskikh_karaimov-1.html//05.10.2013 23:02

show/khazaraskaja_atlantida_kolybel_krymskikh_karaimov-1.html//05.10.2013 23:02

1. Історія релігії в Україні : у 10 т. / редкол.: А. Колодний (голова) [та ін.]. – К. : Укр. вид. консорціум, 2011. – Т. 7 : Релігійні меншини України. – 600 с.
2. Крюков В. Вчені арабського халіфату IX – середини XI століть про релігійну ситуацію у Східній Європі / В. Крюков // Наука. Релігія. Суспільство. – 2006. – № 2. – С. 34–40.
3. Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні : матеріали міжнар. наук. конф. (К., 28–30 верес. 1994 р.). – К. : Укр. Правнична Фундація, Вид-во “Право”, 1996. – 216 с.
4. Історія релігії в Україні... – С. 433–460, 477–485.
5. Крюков В. Вчені арабського халіфату... – С. 34–40.
6. Зиньковская И. Готский король Эрманарих / И. Зиньковская // Вопросы истории. – 2007. – № 3. – С. 124–130.
7. Хазарский лабиринт [Електронний ресурс] // Вокруг Света. – 2004. – № 9 (2768). – Сентябрь. Повтор. 2013. – № 3. – Март. – Режим доступу : <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/5//16.03.2013/15:36:39>.
8. Крюков В. Вчені арабського халіфату... – С. 34–40.
9. Кузич-Березовський І. Березівське боярство на тлі історії України / І. Кузич-Березовський. – Детройт : Наклад автора, 1962. – С. 18.
10. Михаил Сириец [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/18.03.2013/19:42:37>.
11. Хазарский каганат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/16.03.2013/23:44:34>.
12. Хазарский лабиринт // Вокруг Света. – 2004...
13. Михаил Сириец...
14. Булгары [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/18.03.2013/19:29:33>.

15. Хазарский лабиринт // Вокруг Света...
16. Кузич-Березовський І. Березівське боярство... – С. 19.
17. Материалы по истории СССР. Для семинарских и практических занятий / под ред. А. Д. Горского. – М. : Высшая школа, 1985. – Вып. 1 : Древнейшие народы и государства на территории СССР. – С. 3–7, 18–92.
18. Михаил Сириец...
19. Кузич-Березовський І. Березівське боярство... – С. 19; Хронологія Хозарського каганату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/16.03.2013/15:01:45>.
20. Кузич-Березовський І. Березівське боярство... – С. 19.
21. Там само.
22. Караймы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/20.03.2013/21:36:50>.
23. Кузич-Березовський І. Оріяна. Кімерія-Праукраїна : у 2 кн. Кн. 1 : Праісторія України / І. Кузич-Березовський. – Детройт : Накл. авт., 1979. – С. 146.
24. Краткий библейский словарь. – Dillenburg : GBV ; Минск : ПИКОРП, 1997. – С. 695.
25. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета (в русском переводе с прилож. и картами). – Брюссель : Жизнь с Богом, 1973. – 2357 с.
26. Салманассар // Краткий библейский словарь. – С. 729.
27. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета... – С. 2098.
28. Кузич-Березовський І. Оріяна. Кімерія-Праукраїна... – С. 127, 147.
29. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета... – С. 2100.
30. Кузич-Березовський І. Оріяна. Кімерія-Праукраїна... – С. 146.
31. Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета... – С. 1898, 2102.
32. Самаряне // Краткий библейский словарь. – С. 731.
33. Носенко Е. Те самые самаряне / Е. Носенко // Азия и Африка сегодня. – 1998. – № 5. – С. 76; Самаритяне [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/19.03.2013/20:38:11>.
34. Пятикнижие самаритян // Краткий библейский словарь. – С. 694–695.
35. Пятикнижие // Библия. Книги Священного Писания Ветхого и Нового Завета.
36. Кузич-Березовський І. Оріяна. Кімерія-Праукраїна... – С. 156–164.
37. Кузич-Березовський І. Березівське боярство на тлі історії України... – С. 19.
38. Что мне делать и как мне быть? (Письма Сергея Марковича Шаптала акад. В. А. Гордлевскому: 1945–1950) // Вестник Евразии. – 2007. – № 4 (38). – С. 147.
39. Караймы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/20.03.2013/21:36:50>.
40. Геник Л. Роль Апостольської столиці у формуванні ідентичності християнства кирило-мефодіївської традиції / Л. Геник // Україна і Ватикан. Серія збірників наукових праць. – Вып. I : Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем / за заг. ред. А. Колодного (голов. ред.) [та ін.]. – Івано-Франківськ ; К., 2008. – С. 251–257.
41. Караймы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/20.03.2013/21:36:50>; Самаритяне [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/19.03.2013/20:38:11>; История Афганистана с древнейших времён до наших дней [Електронний ресурс] / отв. ред. Ю. В. Ганковский. – М. : Мысль, 1982. – 368 с. – Режим доступу : http://www.e-reading-lib.org/djvureader.php/133037/4/_/_html//17.03.2013//04:38:54.
42. Крюков В. Вчені арабського халіфату... – С. 34–40.
43. Кузич-Березовський І. Березівське боярство на тлі історії України... – С. 18; Хазарский каганат [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/16.03.2013/23:44:34>; Хазарский лабиринт [Електронний ресурс] // Вокруг Света. – 2004. – № 9 (2768). – Сентябрь. Повтор. 2013. – № 3. – Март. – Режим доступу : <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/5//16.03.2013/15:36:39>.
44. Кримська Готія або Теодоро [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ru.wikipedia.org/wiki/16.03.2013/15:01:45>.
45. Крюков В. Вчені арабського халіфату... – С. 34–40.

46. Хазарский каганат [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/16.03.2013/23:44:34>; Хронологія Хозарського каганату [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/16.03.2013/15:01:45>.
47. Геник Л. Роль Апостольської столиці... – С. 251–257.
48. Геник Л. Проблеми тамплієрів та їх ідеали в контексті об'єднаної Європи / Л. Геник // Україна–Ватикан. Серія збірників наукових праць. – Вип. IV : Державно-церковні відносини в контексті досвіду об'єднаної Європи / за заг. ред. О. Береговського (голов. ред.) [та ін.]. – Галич ; Івано-Франківськ ; К., 2011. – Зошит II. – С. 87–98.
49. Хазарский каганат [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/16.03.2013/23:44:34>.
50. Хазарский лабиринт [Электронный ресурс] // Вокруг Света. – 2004. – № 9 (2768). – Сентябрь. Повтор. 2013. – № 3. – Март. – Режим доступа : <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/5//16.03.2013/15:36:39>; Хронологія Хозарського каганату [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/16.03.2013/15:01:45>.
51. Геник Л. Роль Апостольської столиці... – С. 251–257; Літопис попа Дукляна: Найдавніша південнослов'янська пам'ятка / пер. з хорват. – Оттава, 1986. – 82 с.
52. Крюков В. Вчені арабського халіфату... – С. 34–40; Хазарский лабиринт [Электронный ресурс] // Вокруг Света. – 2004. – № 9 (2768). – Сентябрь. Повтор. 2013. – № 3. – Март. – Режим доступа : <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/5//16.03.2013/15:36:39>.
53. Геник Л. Роль Апостольської столиці... – С. 251–257.
54. Хазарский лабиринт [Электронный ресурс] // Вокруг Света. – 2004. – № 9 (2768). – Сентябрь. Повтор. 2013. – № 3. – Март. – Режим доступа : <http://www.vokrugsveta.ru/vs/article/5//16.03.2013/15:36:39>.
55. Кузич-Березовський І. Березівське боярство на тлі історії України... – С. 19. Что мне делать и как мне быть? Письма Сергея Марковича Шаптала акад. В. А. Гордлевскому: 1945–1950 // Вестник Евразии. – 2007. – № 4 (38). – С. 147.
56. Історія релігії в Україні : у 10 т. / редкол.: А. Колодний (голова) [та ін.]. – К. : Укр. вид. консорціум, 2011. – Т. 7 : Релігійні меншини України. – 600 с.
57. Кузич-Березовський І. Березівське боярство на тлі історії України... – С. 21.
58. Материалы по истории СССР. Для семинарских и практических занятий / под ред. А. Д. Горского. – М. : Высшая школа, 1985. – Вып. 1 : Древнейшие народы и государства на территории СССР. – С. 3–7, 18–92.

Любовь Геник, Василий Яковышын
(г. Ивано-Франковск, Украина)

К истокам межконфессионального взаимопонимания хазар, караимов и славян на украинских землях периода Киевского и Галицко-Волынского государств

В статье рассматривается история происхождения хазар и караимов Крыма и их религиозных верований. При помощи метода сравнительного анализа авторы высказывают утверждения, что хазары скифо-тюркского происхождения, но исповедовали талмудический иудаизм, а караимы – это потомки палестинских самарян, которые признавали Закон Моисея, но не пользовались Талмудом. Эти народы имели разные источники священных текстов: караимы – Самарское Пятикнижие (вариант J), хазары – Ветхий Завет (ТаНаХ: J, E, P, D, Chr). Оба народа принадлежат к потомкам Яфета и индоевропейской языковой группе.

Такая черта менталитета хазар, славян, караимов, как веротерпимость, – одна из причин религиозного взаимопонимания в Хазарии, на Руси и в Галицко-Волынском государстве.

Второй причиной взаимопонимания на украинских землях была предрасположенность славян (земледелие), иудеев, хазар, караимов (торговля) к различным сферам (экономической) хозяйственной деятельности, где они дополняли друг друга.

Ключевые слова: истоки межконфессионального взаимопонимания, хазары и караимы – потомки Яфета, иудеи и армяне – потомки Сима, славяне, менталитет народов, разная социально-экономическая деятельность народов, иудаизм (Ветхий Завет и Талмуд), караизм (Самаритянское Пятикнижие), Киевское и Галицко-Волынское государства.

To the source of inter-religious understanding Khazars, the Karaites and of the Slavs in the Ukrainian lands of period of Kiev and Galicia-Volyn states

The article examines the history of the origin of the Khazars and Karaites of the Crimea and their religious beliefs.

The method of comparative analysis of the authors expresses the assertion that the Khazars were descended from the Scythians and Turks, but professed Talmudic Judaism, and Karaites – the descendants Samaritans of Palestine, which recognized the law of Moses, but have not used the Talmud.

These nations have different sources of sacred texts: the Karaites – Samara Pentateuch (J version), The Khazars – The Old Testament (TaNaKh: J, E, P, D, Chr). Both nations belonging to the Indo-European language groups and yafetychnoyi traditions.

Such mental trait Khazars, Slavs and Karaites as tolerance – one of the reasons religious understanding Khazaria, in Russia and Galicia-Volyn state.

The second reason for understanding the Ukrainian lands was a tendency Slavs (agriculture), Jews, Khazars and Karaites (trade) to different genera of economic activity in which they complement each other.

Keywords: *sources interfaith understanding, Khazars and Karaites descendants of Japheth, Jews and Armenians descendants of Shem, the Slavs, the mentality of people, different the socio-economic activities of people, Judaism (the Old Testament and the Talmud), Karaism (Samaritan Pentateuch), Kyiv and Galicia-Volyn state.*